

שיחה עם מתרגמי 'פיניגנו וייק' לפולנית ולסינית, קז'ישטוף בארטניצקי ו-דאי קונגרונג.

מראיין: יהודה ויזן

דאי קונגרונג (Congrong)

קז'ישטוף בארטניצקי (Bartnicki)

1) 'פיניגנו וייק', קוראינו ירצו לדעת, לפני שמישהו מנסה לתרגם את זה, איך בכלל ניתן לקרוא את זה? או כיצד צריך לקרוא את זה?

בארטניצקי: אני נסוג בזהירות מהמילה "צריך", משוטט סביב המילה "ניתן", ואוחז בשמחה במילה "ירצו". אז הנה דרך אחת. אם אתה אוהב שפות, נהנה ממילים, צד משחקי מילים בשביל הכיף – אז 'פיניגנו וייק' נמצא שם עבורך. אתה תתרכז בשורות במקום בפרקים. היזהר, יחידה בודדה של טקסט עלולה לצרוך את כל תשומת הלב שלך, להאט אותך בדרכך לעוד. מצד שני, אינך צריך לקרוא את זה כלל, אלא אם כן אתה מתרגם את 'פיניגנו וייק'. במקרה שלי, ציידתי את עצמי בספרים המבארים את 'פיניגנו וייק' (כמו *Annotations to Finnegans Wake* של רולנד

מק'יו), היו לי כמה ספרים כאלה בטרם רכשתי עותק משלי של היצירה עצמה. רציתי לרדת לשורש העניין. עשר שנים לאחר מכן הגעתי לשם, והתרגום פורסם. הוא זכה להתייחסות רבה מצד מוסיקאים – רבה מזאת שהפגינו קוראי הספרות – שהתייחסו ליצירה כאל מקור פוטנציאלי לצלילים. אני בטוח בערך בשני דברים באשר ל'פיניגנו וייק': שהוא צלילים ושהוא צפנים. לא ברורה לי מהי תכליתו של הצופן (אם הטקסט נרקם כחומה של שיבולות [shibboleths], חידה שבגבה מצוי חוף המבטחים של ג'ויס, הייתי מציע להשאיר אותו, את ג'ויס, שם). לחקור את המוסיקאליות של הטקסט היא אפשרות בטוחה יותר. המוסיקה של 'פיניגנו וייק' היא מה שמעסיק אותי כרגע. בעודי ממיר מילים לתווים, ג'ויס מסוגל להדהד, למשל, נגינות מ'מלחמת הכוכבים' (שחברו לאחר מותו של ג'ויס), ואז אפשר להעלות שאלות תיאורטיות בנות-תוקף. אני מכיר אנשים שעוברים באיטיות עמוד אחר עמוד ולעיתים המאמץ שלהם מתהדהד עם תמונות, או סרטים קצרים או מחול. אני משוכנע ש'פיניגנו וייק' יתורגם יום אחד למערכת-אינטרנטית, למשחק מחשב, למה לא. אין מרשם בדוק כיצד לטפל ביצירה הזאת.

קונגרונג: בדרך כלל מי שרוצה לקרוא את 'פיניגנו וייק' הוא מישהו שמתעניין בג'יימס ג'ויס. במקרה הזה, מצפה לו ספר אדיר, אולי אף טוב יותר מ'ויליס'. אפשר שמדובר במישהו ששמע על התהילה המשונה האופפת את 'פיניגנו וייק' והסתקרן לגבי זה, במקרה הזה צפוי לו ספר משונה וקשה לקריאה. כך או כך, הוא יבחין שזהו ספר שונה מרבי-המכר שבחנויות הספרים ועליו להתכונן לפגוש במשהו מורכב. סוג זה אמונה או סקרנות, הם החיזוק החשוב ביותר שזקוק לו אדם המתעתד לקרוא את 'פיניגנו וייק', שלא לדבר על לתרגם אותו. במקרה שלי, התחלתי לכתוב דיסרטציה על ג'ויס ב-1998, אחר כך פרסמתי אותה בסינית, בבייג'ין. לפיכך ידעתי לגמרי איזה ספר ענק הוא 'פיניגנו וייק'. במהלך לימודי הדוקטורט שלי, עלי להודות, קראתי את הספר הזה אך לא הצלחתי לזכור את הפרטים שקראתי או להבין חלקים רבים ממנו. יחד עם זאת, ההתנסות הזאת סייע לי להבין כיצד יש לקרוא את 'פיניגנו וייק'. ראשית, לו הייתה לי הזדמנות לקרוא את הספר הזה מחדש, הייתי

כותבת הערות מפורטות, שלא אשכח את מה שקראתי. זה שונה למדי מן הקריאה ביצירה הספרותית השכיחה. שנית, הייתי מסתייעת בכמה שיותר פרושים ומילונים שנכתבו על הספר הזה, אחרת ייתכן שלא אבין למעלה ממחצית הטקסט. למרבה המזל, חצי שנה לאחר מכן, התחלתי את מחקר הפוסט-דוקטורט שלי באוניברסיטת פודן (Fudan) והמנחה שלי ייעץ לי למקד את המחקר שלי אך ורק ב'פיניגנו וייק'. אי לכך, עמדו לרשותי שנתיים שלמות כדי לקרוא ולהבין את 'פיניגנו וייק'. במהלך השנתיים הללו לא היה עלי לעשות דבר מלבד לכתוב ספר על 'פיניגנו וייק'. הספר הזה פורסם לבסוף ב-2007 וזכה בפרס כלל-ארצי. זהו הספר הראשון על 'פיניגנו וייק' בסנית. היה זה כשניסיתי למצוא מו"ל לעבודת הפוסט-דוקטורט שלי כשהמו"ל הנוכחי שלי שכנע אותי לתרגם את 'פיניגנו וייק'. הוא הבטיח להעניק לי כל עזרה שאזדקק לה. עם התמיכה והעידוד הללו, מצאתי את האומץ לתרגם את 'פיניגנו וייק'.

2) "אני חושש ליצירה שלי. אני לא רוצה שיתרגמו אותי, אני צריך להישאר כפי שאני, אלא שרק יסבירו אותי בשפתכם. אני נותן לך כל חופש אפשרי בשינוי מילים. [...] צור שפה לארצך בצלמי." אמר ג'ויס למתרגמו הצ'כי אדולף הופמייסטר ב-1930. האם את סבורים שפעלתם על פי "הקווים המנחים" שהציב ג'ויס למתרגמו? האם ישנה סתירה לדעתכם, בין הבקשה, מחד, להיות מסובר בשפתו של המתרגם ובין הבקשה, מאידך, שהמתרגם ייצור לארצו שפה בצלמו של ג'ויס. איזו מן האפשרויות מתאימה יותר לתיאור התרגום שלכם?

בארטניצקי: עקבתי אחר "הקווים המנחים" (כפי שאתה מכנה זאת) של ג'ויס, כל אימת שמצאתי אותם מועילים. בעקרון, ההנחה שלנוכרי המת יש שכל חריף יותר – שידו תמיד על העליונה, שידיעותיו גדולות יותר – כאשר מדובר בשפה שלי (שפת היעד), היא הנחה מחוצפת. אני משתדל שלא להתייחס לג'ויס כאל ישות אלוהית שבעבר חיה וצחקה ואהבה והותירה עבורי דיברות ואז מתה והעמיסה על כתפי את משקלם הרב של שמה ותהילתה. תחת זאת, אני מעדיף להתייחס אליו – כלומר, לחלק ממילותיו – כלומר, למשמעות של חלק ממילותיו – כאל מקור קיים של

פרשנות. ייתכן שזהו המקור המרכזי, משום שלג'ויס הייתה בוננות ממקור ראשון לתוך כוונותיו. או שמא זהו רק מקור אחד מני רבים, חשוב עד כמה שנרצה, תלוי עד כמה מעניינת אותנו כוונת המחבר. אך ייתכן שזהו גם מקור לדיסאינפורמציה, מרגע שאנו מאפשרים את המחשבה ש'פיניגנו וייק' נוצר במקור במטרה לבלבל ולטשטש ולא דווקא כדי לבאר לנו ולתקשר עימנו. השערה נוספת שאני מזהה בשאלתך, מצביעה על כך שלמחבר ישנה הפריבילגיה להכווין את מהלכיו של המתרגם. אפשר להתווכח על זה. אני מצדד בחוסר איזון שכזה. לכותב המדומיין הטוען כי "איני רוצה שיתרגמו אותי", אני מכורח להשיב "אז אל תרצה, לכל הפחות, להיכתב. או להתפרסם." בקיצור, העיסוק שלי היה בטקסט, לא בסופר. פיתחתי אמונה לפיה התרגום שלי התרחש בתוך שפה אחת (שדרך אגב, אינה אנגלית). מה שיצרתי הוא ניב פולני של שפתו של 'פיניגנו וייק'.

קונגרונג: כן, אם המתרגם יישמע לקווים המנחים שג'ויס הציב, אני חושבת, הוא עשוי לייצר שני סוגים שונים של תרגום. האחד מנסה להסביר את ספרו, השני, להמציא שפה חדשה. במאמר שכתבתי על ג'ויס ב-2010 ל-*Joyce Quarterly*, ציינתי שהיו לי בראש שתי גרסאות תרגום, וששתי הגרסאות עוקבות לחלוטין אחר שני הקווים המנחים "הסותרים". מה שאני עובדת עליו כעת היא הגרסא הראשונה, לצרף הערות עד כמה שרק אפשר כדי להסביר כל מילה שזקוקה להסבר ב'פיניגנו וייק'. בגרסא האחרת, שעדיין בתכנון, אעשה שימוש בסימניות סיניות או במילים שהמצאתי ושיש להן המשמעות שג'ויס יצר. אך הגרסא הזו לא תוכל לראות אור לפני הגרסא הראשונה משום שעלי לדעת תחילה, בעזרתו של תרגומי הראשון, מה משמעותה של כל מילה ומילה. לפיכך, התרגום שעשיתי, ושעודני עושה, הוא תרגום המשלב בין הטקסט הראשי המופיע בעמוד השמאלי, כאשר בעמוד הימני מופיעות הערות שבהן מצוינות משמעויות אפשריות אחרות.

3) "הכנסתי לשם כל כך הרבה חידות ותעלומות שיעסיקו את הפרופסורים במשך מאות שנים בוויכוח על פשר דברי, וזו היא הדרך היחידה בה יכול

אדם להבטיח את חיי נצח השלו. אמר ג'ויס. 85 שנה לאחר מכן יש בידינו אינספור מילוני 'פיניגנו וייק', מקראות, קומנטרים, מהדורות מוערות ומבוארות וכו'. הללו מציעים אינספור פירושים ומשמעויות לכל מילה ברומן. האם אתם סבורים שהמחקר הרחיק לכת? כיצד אוקיינוס המשמעויות האינסופי הזה משפיע על עבודת המתרגם, כיצד הוא יודע מתי להספיק לחפש, מתי לוותר? האם ישנו שלב בו המתרגם מפסיק ללכת בעקבות כוונת המחבר ומתחיל לרדוף אחרי השערות החוקרים?

בארטניצקי: לא, האוקיינוס אינו אינסופי כיוון שהפרשנות מתרחשת בתחומן של מספר מילים מוגבל. וכן, האוקיינוס אינסופי משום שאין זה אפשרי עבור אדם אחד לשחות את כולו. ולא, לא צריך להישען על עזרתם של המבארים משום שברגע שאתה נעזר, אינך קורא את 'פיניגנו וייק', כי אם על 'פיניגנו וייק'. וכן, אנו זקוקים לעזרה: בלעדיה, מסרים רבים ביצירה נותרים בלתי נגישים. יהיה עלינו לבחור: האם אנחנו מפענחים את הצופן או זונחים את הג'יבריש הזה? יש לזכור, כל אפשרות וכל האפשרויות מתקיימות יחדיו במעין חפיפה קוונטית. אחת על גבי השנייה: 'פיניגנו וייק' אפילו לא קיים – אין גרסה וודאית של היצירה. וכן, הוא שם, בתריסר, או יותר, ואריאציות טקסטואליות. אבל אני סוטה מהעניין. החשש, המתקבל על הדעת, שמא הימלטות למקורות חיצוניים תמנע מאיתנו לפלס דרך משלנו בתוך הטקסט, הוא חשש מופרז. לא היינו מסוגלים לקרוא בשפתנו אלמלא זכינו לעזרה מוקדמת מן המורים שלנו, לא כן? שאלות הקשורות לעצמאותנו הקוגניטיבית והפרשנית, לסיכוי שנולך שולל וכו', אינן חלות באופן בלעדי על 'פיניגנו וייק'. עבורי, מילת המפתח כאן היא "אינטואיציה" או "אמון". אנו נותנים אמון במורים שלנו ומחכימים אט-אט, ולאחר מכן אנו אפילו מתחלים לחלוק על המורים שלנו. אכן כן, זה בסדר לתת אמון בחוקרי ג'ויס כל עוד ועד כמה שהחוש הפנימי שלך מסכים איתם. לדוגמא: פעם אחת האמנתי (בעצמי) שמצאתי את הביטוי (הפולני) "Pana Boga" בצירוף "Danabrog" (FW) (549.01), אבל רק במשך זמן מה, עד שהתחלתי לתת אמון בידיד דובר עברית (שעימו התכתבתי בנושא בשעתו), שהבחין שעוד קודם לכן הצירוף מכיל את צמד המילים העבריות "dana beroga" ("דנה ברוגע"), ולבסוף הגענו שנינו למסקנה ש-"Danabrog" אינו מכיל לא פולנית ולא עברית.

קונגרונג: כן, יש המון עבודות של חוקרים ועלי להודות שרבות מהן היו לי לעזר רב. למעשה, לא הייתי מסוגלת ליצור את התרגום שלי בלעדיהן. מרביתן, אני חושבת, לא הולכות רחוק מדי. חלק מהן אולי. למשל, משמעויותיהם של השמות האיריים מוסברות בפירוט רב, אך יש לי ספק אם ג'ויס הכיר את כל המשמעויות האלה והביא אותן בחשבון. לכן כשתרגמתי, לא הסברתי את המשמעות של השמות הללו אלא אם כן זה היה הכרחי. יחד עם זאת, חלק גדול מן הביאורים דווקא מאירי עיניים. ייתכן שהם הולכים רחוק ממה שג'ויס רצה, אך ג'ויס יצר את 'פינינגז וייק' כטקסט פתוח והזמין קוראים להעשירו בכך שיוסיפו עוד אפשרויות. אני מאמינה שהוא היה שמח לפגוש בחומרים הללו אם הוא היה בחיים. לכן התרגום שלי מביא בחשבון את כל ההצעות שנראו לי מתאימות. אני אשפוט מתי לעצור ובעקבות מי ללכת. זהו התרגום שלי. אני מאמינה שאם מישהו אחר ינסה לתרגם את הספר הזה פעם נוספת אז לבטח תתקבל תוצאה שונה למדי. 'פינינגז וייק' מביא עימו אתגר חדש למתודה של התרגום כמו גם לתיאוריה של התרגום.

4) מה יכול מתרגמו של 'פינינגז וייק' ללמוד מן ההקלטה של ג'ויס מקריא מתוך 'אנה ליוויה פלורבל'? האם ההאזנה לג'ויס קורא מיצירתו בקול רם סייעה לכם בפענוח הצופן?

בארטניצקי: אני דוחה בתוקף את הרעיון על פיו ניתן לדקלם את 'פינינגז וייק'. בהקלטה, אנו שומעים את ג'ויס קורא קטע, אחד מני רבים, מתוך 'אנה ליוויה פלורבל'. נניח בצד את עניין הסאבווקאליזציה [שימוש באיברי הדיבור, על פי רוב לשם קריאה או שינון, כדי לבטא צלילים ואותיות מבלי להשמיע קול] לטובת ההצהרה הבאה: הדרך היחידה לשמר כמה שיותר משמעות מן הטקסט היא לא להניח לו לעולם לחמוק אל מחוץ לדממה אשר עליה לא ניתן לכפות שום דפוס הגייה של שפה מסוימת. בשורה "O, my back, my back, my bach!" (FW 213.17) מסוגלת הדממה לשמר את "Bach" בגרמנית לצד "back" (ו-"ache" ו-"bake") באנגלית, ועוד הרבה יותר.

קונגרונג: קניתי תקליט שבו ג'ים נורטון ומרסלה ריורדן קוראים את 'פינינגז וייק' אך לא נעזרתי בו הרבה. האזנתי ברשת להקראה של ג'ויס מספר פעמים, הרבה לפני שהתחלתי לתרגם. לא נעזרתי בה לעיתים תכופות משום שהאמנתי שדוברי אנגלית וחוקרי ג'ויס רבים קיבלו השראה מהקראתו של ג'ויס ושאותן אפשרויות שניתן לחלץ מן ההקראה לבטח כבר מופיעות באותם מילונים רבים, הערות, תרשימים וכו'. איני דוברת אנגלית מלידה וצורה זו של פענוח אינה הצד החזק שלי. לפיכך היה עלי לסמוך על חוקרי ג'ויס אחרים בעניין הזה. יחד עם זאת, אכן חשתי בזרימת המים בהקראה של ג'ויס מתוך 'אנה ליוויה פלורבל'. על כן החלטתי לתרגם את הפרק הזה בצורה "זורמת" ככל האפשר, תוך שימוש במקצבים של השפה הסינית. הדגמתי את השיטה שלי ליצירת תרגום "זורם" בפני קהל באוניברסיטת מערב אוסטרליה כשהוזמנתי להעניק הרצאה על תרגומי ביולי האחרון בכנס "AsiaScapes". מישהי סינית שישבה בקהל אמרה לי שהיא הצליחה לחוש במוסיקה אף על פי שלא קראה את המקור.

5) האם תרגום 'פינינגז וייק' היא מלאכה שכל כולה "עשה זאת חדש" ("Make It New") או אולי "עשה זאת אתה" ("Make It You")?
משסיימתם, האם אתה מרגישים יותר כמתרגמיה של היצירה או שמא יותר כמחבריה?

בארטניצקי: ברמה האישית: החוויה שלי עם 'פינינגז וייק' הובילה אותי לפרסם את "Fu wojny", מעין ספר המשך המסביר כיצד ניתן ליישם את אמנות המלחמה הסינית הקלאסית בתרגום. או אם לנסח מחדש את דברי קרל פון קלאוזוביץ שטען כי "המלחמה אינה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים", אזי אני סבור כי "תרגום אינו אלא המשכה של המלחמה באמצעים אחרים". זה לא יהיה זהיר מצדדי, אם אכריז בדיעבד כי תוצאת המלחמה שלי נגד הטקסט היא בעצם חיזוקו של היריב, נכון? והרשה לי לנווט מחדש את שאלתך: האם ג'ויס הוא שעשה את 'פינינגז וייק' או שמא 'פינינגז וייק' הוא שמחדש את ג'ויס כיום?

ברמה הכללית: מתרגמים הם יוצרים, במונחון שלי, שני התפקידים דרים בצוותא תחת אותה הגדרה. אך האם איננו בוחרים לדבר על יכולתו של המחבר להתנתק מן הטקסט שלו? על המתרגם במקום על תרגומו?

קונגרונג: השתדלתי להיות כמה שיותר נאמנה בתרגומי את המילים והמשפטים ב'פיניגנז וייק'. למשל, ניסיתי לייצר תחושה של מבוך בכך שנמנעתי מלעשות את תרגומי לוגי ופשוט מדי. לעיתים, אף על פי שידעתי שניתן לתרגם את המשפט לכדי משפט פשוט ושכיח ביותר, בחרתי בתרגום מילולי יותר והשתמשתי במשמעות הבלתי הגיונית בטקסט הראשי ואילו את המשמעות ההגיונית צרפתי להערות. כמו כן, עקבתי אחר הרצף של המשפט עד כמה שרק ניתן, ולא שיניתי אותו לכדי משפט שיהיה מוכר יותר לקוראים הסינים. אינני היוצרת. אני רק המתרגמת ההולכת אחר ג'ויס הן במילים והן ברוח עד כמה שעולה בידי. ייתכן שאסטה פעמים רבות. זה בלתי נמנע כשמתרגמים את 'פיניגנז וייק'. על כל פנים, השתדלתי כמיטב יכולתי לעקוב אחר ג'ויס.

6) לאחר שתרגמתם את 'פיניגנז וייק', האם אתם מרגישים שאכן תרגמתם את 'פיניגנז וייק'?

בארטניצקי: כן, ולא רק פעם אחת.

קונגרונג: למעשה, עוד לא סיימתי. בינתיים תרגמתי רק את הספר הראשון של 'פיניגנז וייק'. יש לי עוד דרך ארוכה ועוד ממתינה לי עבודה רבה ואין לי זמן לחשוב על דברים אחרים.